
ÓKOR

Camillus-tanulmányok

Marcus Furius Camillus a római történelmi hagyomány egyik kiemelt szereplője. A római történetírás szerint ő az, akinek a vezetésével a rómaiak elfoglalják az ősi etruszk riválist, Veii városát (Kr. e. 396). Ezt követően belpolitikai villongások következtében a veii-i zsákmány felosztása körüli vita miatt száműzetésbe kényszerül. Innen akkor tér vissza, amikor a rómaiak katasztrofális vereségét követően a gallok elfoglalják Rómát, és ostrom alá veszik a Capitoliumot (Kr. e. 390/387). A váltságdíj átadás pillanatában visszatérő Camillus megmenti Rómát, elűzi a gallokat, majd egy nagyhatású beszéddel megakadályozza, hogy polgártársai átköltözzenek az elpusztított Rómából a szomszédos és épen maradt Veii-be. Jóllehet ezután még kb. 20 évig, tulajdonképpen a Licinius–Sextius-féle törvényekig aktív szereplője Róma kül- és belpolitikájának, az előbbieken röviden vázolt események azok, amelyek a későbbi történelmi hagyományban és részben emiatt a modern történelmi vizsgálódásokban is a legnagyobb érdeklődésre tartottak számot.

Camillus alakja, ahogyan *Otto Hirschfeld* 1913-ban megállapította, monda és történelem határán áll, vagyis egyfelől történetileg hitelesnek tekinthető eseményekhez és folyamatokhoz kapcsolódik, másfelől viszont a római történetírásban fennmaradt részletek utólag konstruáltak, többszörösen átdolgozottak, kevésbé tarthatnak igényt történelmi igazolásra. Nem véletlen, hogy pl. *Christer Bruun* jó két évtizede azt próbálta bizonyítani, hogy Camillus egyáltalán nem is létezett.

A következőkben öt olyan tanulmány rövid bemutatására kerül sor, amelyek az utóbbi években láttak napvilágot Camillus alakjával kapcsolatban. Az alább ismertetendő írások közvetlen tudománytör-

téneti előzményeiként *Alain M. Gowing* és *Jan Felix Gaertner* jó tíz évvel ezelőtt megjelent írásai tarthatók számon. Ezekből a legnagyobb hatást Gaertner 2008-ban megjelent tanulmánya (*Livius Camillus és a kései köztársaság politikai diskurzusa*) tette a kutatásra. Az akkor lipcsei professzor Gaertner mindazokat a témákat sorra veszi, amelyek a megelőző egy évszázadban a Camillus kutatás homlokterében álltak. Tárgyalja a Camillus legenda narratív rétegeit, amelyekből egy régebbit és egy újabbat különített el a kutatás, ezek datálását, majd Camillus megjelenését a Kr. e. I. század történetírásában és Cicero szónoklataiban, valamint a Caesar és Pompeius polgárháborúját tárgyaló munkákban (Lucanus, Appianosz). Külön kitér Gaertner Camillus nagy beszédére Livius 5. könyvének végén. Végül pedig röviden azt taglalja, miképpen élt (vissza) Augustus Camillus alakjával saját politikája alátámasztására. Gaertner tanulmánya az újabb Camillus tanulmányokban rendre feltűnik hivatkozási, viszonyítási pontként.¹

Az újzélandi *Gwynnaeth McIntyre* egy régóta közismert témához nyújt újabb adalékokat *Camillus mint Numa: a vallás Livius újraalapítás elbeszéléseiben* című írásában. Camillust a római hagyomány a város egyik (újra)alapítójának tekintette a gall ostrom körüli események miatt. Ilyen szempontból leggyakrabban Romulusszal állítják párhuzamba, amire maga Livius is szövegszerűen utal.² McIntyre tanulmánya azonban azokat az elemeket veszi sorra, amelyek Camillust Róma második királyához, Numa Pompiliushoz hasonlítják. Numa uralmának bemutatása az 1. könyvben és Camillus beszéde az 5. könyv végén vallási utalások olyan sűrű szövedékét adja, ami

1 Felületesen nézve úgy tűnik, mintha Camillus hozzávetőleg tízévente keltené fel a kutatás figyelmét. Gowing és Gaertner írásait megelőzően az ezredforduló táján is tapasztalható volt egyfajta fokozott érdeklődés, amire a példát *Marianne Coudry*, *T. R. Stevenson*, *Jürgen „von Ungern-Sternberg* és *Christer Bruun* 2000-ben és 2001-ben megjelent tanulmányai nyújtják. Természetesen itt csak azokról a művekről van szó, amelyek Camillus alakját helyezik elemzésük középpontjába, nem pedig általában a liviusi / ókori történetírást.

2 Ilyen szempontú elemzésre a magyar szakirodalomból is van példa. *Rung Ádám: Romulus költőzködései. A Casa Romuli értelmezései és a kulturális emlékezet Rómában* (Ókor XIII/1, 2014, 32–39) c. tanulmánya éppen Camillus nagy beszédének egyik térbeli vonatkozását említi a városalapítóval való párhuzam kapcsán.

messze kiemelkedik az első pentas könyvei közül. A tanulmány első sorban a papi testületeket és Róma városának vallási földrajzát vizsgálja az összehasonlítás keretein belül. A választás alapját az adja, hogy a papi testületek is úgy viselkednek Liviusnál, mint a fizikai emlékművek, vagyis szerepük van abban, hogyan konstruálták meg múltjukat a rómaiak.

Camillus a galloktól már megmentett hazát még egyszer megmenti azzal, hogy megakadályozza a rómaiak elköltözését. A kétszeres megmentés, illetve megalapítás meglehetősen hasonló Romulus és Numa tevékenységéhez. Utóbbihoz a megosztott népesség, a pietas és a béke, mint közös elemek kapcsolják. A tanulmány első része éppen ezt az általánosan számon tartott elképzelést igazolja tételesen és szövegszerűen, miszerint Camillus és Numa tevékenysége a liviusi bemutatásban párhuzamba vonható. Camillus nagy beszédében több olyan elemet hangsúlyoz, amelyek a vallás szférájához tartoznak, ilyen pl. Vesta örök tüze vagy a szent pajzsok. Ezek mind kötődnek Numa alakjához is. Bár Camillus több olyan szent dologról és intézményről tesz említést, amelyek Róma földrajzi helyét kijelölik, csak az említett kettő az, amelyre Camillus a beszéde végén ismét visszatér.

Livius, ellentétben például Plutarkhossal, a beszédben a papi testületekre helyezi a hangsúlyt, nem pedig a szentélyekre és emlékművekre. Így Róma létének zálogaivá válnak a flamen Dialis és a Vesta szüzek. A flamen Dialis Numa alapítása. Ezt a papi tisztséget számos tabu övezte, amelyek miatt nem hagyhatta el Róma városát. Camillus nem véletlenül emeli ki beszédében éppen ezeket helyhez kötött tabukat. Ráadásul Livius Numa és Camillus között sehol sem említi ezt a papi méltóságot, amivel még erősebbé teszi a párhuzamot. A Vesta szüzek testületét ugyan Liviusnál nem Numa hozza létre (bár más szerzők így tartják), de ő választ Vesta szüzeket először Rómában, hogy a templom számára állandó testület jöjjön létre. A Vesta szüzekhez kapcsolódó vallási elemek közül Camillus szintén válogat, és inkább a helyhez kötöttségüket emeli ki, mint a cselekményeket, amelyek hozzájuk kötődnek. Numa helyhez kötötként határozza meg a Vesta szüzek működését, amire ráímel Camillus beszéde,

mintegy beteljesítve a szándékot. McIntyre tanulmánya, bár nem hoz új felfedezést, de számos briliáns megfigyelést tesz, hogy megerősítse a Numa és Camillus párhuzamot. Ennek során olyan elemeket fedez fel, amelyek eddig elkerülték a kutatás figyelmét, s hozzájárul ahhoz is, hogy megértsük, hogyan konstruálta a római történetírás a római múltat.

Az Edinburghi Egyetem kutatója, *Ulrike Roth* két tanulmánya is foglalkozik a galloknak adott váltságdíj kérdésével. Mindkét írásában ugyanazt az eseménysort vizsgálja más-más megközelítésben. Az aliai csatavesztés után a rómaiak egy része szétszóródik vagy vidékre menekül, miközben a senatus, az állam vezetői és csekély számú római a fellegrát, a Capitoliumot védelmezi az ostromló gallokkal szemben. Az elhúzó ostrom felemésztja a védők erejét, ezért aranyban fizetendő váltságdíjat ajánlanak a galloknak, ha azok felhagynak az ostrommal. Időközben a távollétében dictatorrá kinevezett Camillus felmentő sereget szervez, amivel éppen az arany átadásának pillanatában érkezik meg. Dictatori hatalmára hivatkozva érvénytelennek nyilvánítja az egyezséget, visszaveszi az aranyat, majd csatában veri meg a gallokat. Ez a kanonizált római hagyománya a gall veszedelemnek. Létezett azonban más verzió is. Eszerint a gallok nemcsak a várost, hanem a Capitoliumot is birtokukba kerítették.

Roth 2018-ban megjelent *A gall váltságdíj és Róma kifosztása* című tanulmányában amellet érvel, miszerint a váltságdíj története nem áll ellentmondásban azzal a verzióval, hogy a gallok elfoglalták volna Róma egész területét, beleértve a Capitoliumot is. A szerző előbb ókori történeti példákat sorjáz arra, hogy városok elfoglalása esetében a váltságdíj a rabszolgasorba kerülés/legyilkolás elkerülésére szolgált, vagyis a teljes elfoglalás és a váltságdíj egymás mellett jól elképzelhető. Roth számos esetet sorakoztat fel, s kimutatja, hogy ezzel a gyakorlattal Livius is tisztában volt. A példák azonban mind görög városokkal kapcsolatosak, a római hozzáállás pedig kicsit eltérő volt: sommásan inkább a tömeges rabszolga sorba taszítással jellemezhető. Azt persze nem lehet tudni, mi lett volna, ha magukról lett volna szó, mert Rómát sohasem foglalták el a köztársaság korában. Rómaiak persze olykor fizettek váltságdíjat saját személyes

szabadságukért, miként azt a fiatal Iulius Caesar és a kalózok kalandja is mutatja. Ilyenkor a környező coloniák, szövetségesek, kliensek szolgáltatták a bajba jutott rómainak a szükséges összeget.

A liviusi bemutatásban a gall betörésnek ugyan sok áldozata van, de sokan mennek Veii-be és a szomszédos városokba vagy szóródnak szét vidéken. A rómaiak nagy része tehát nem volt Rómában a gallok betörésekor, sőt még erőforrások is álltak rendelkezésükre, ellentétben a Rómában maradottakkal. Mindezek alapján akár azt is feltételezhetjük, hogy a gallok a fellegrvár is elfoglalták, és az elmenekült rómaiak fizettek váltságdíjat foglyul ejtett honfitársaikért és a város megszabadításáért. Egy későbbi helyen a 6. könyvben mintha maga Livius is tudatában lenne egy ilyen lehetőségnek. Természetesen ez a verzió sem áll biztosabb lábakon a történeti hitelességet illetően, de annyi azért valószínűsíthető, hogy a rómaiak később elképzelhetőnek tartottak ilyen lehetőséget.

További elemek is arra mutatnak, hogy létezett egy másik – a rómaiakra nézve kedvezőtlenebb – változat. A felmentő sereg élén érkező Camillus például minden további nélkül átsétál az ostromgyűrűn, hogy félbeszakítsa a tárgyalásokat. Ez a színpadias elem valós körülmények között nehezen képzelhető el. Rögvest valószínűvé válik azonban, ha egy kívülről érkező váltságdíj hozójaként tekintünk rá. Livius a fő elbeszélésnél a rómaiak számára kedvezőbb változatot helyezte előtérbe, jóllehet úgy tűnik, hogy tisztában volt egy másik hagyomány létezésével is, mert ez később tetten érhető szövegében.

Ulrike Roth egy újabb tanulmányában azt firtatja, hogy Camillusnak igaza volt-e, amikor dictatorként saját nagyobb hatalmára hivatkozva megszakítja a váltságdíj átadását, majd elűzi a gallokat (*Was Camillus Right? Roman History and Narratological Strategy in Livy 5.49.2.*). E tanulmány nem a hagyomány, hanem a befogadó felől közelít az elbeszéléshez. A szerzőnő itt ugyanis arról értekezik, hogy vajon mit láthatott bele, hogyan értelmezhetette az események liviusi bemutatását egy késő köztársaságkori olvasó.

A váltságdíj átadásáról az ostromlott capitóliumi fellegrvárban tartózkodó consuli jogkörrel felruházott katonai tribunusok intézkednek, miközben Camillust, aki Rómán kívül tartózkodik, felruházták

dictatori hatalommal. A dictator imperiuma magasabb rendű, mint a tribunusoké, a probléma csak az, hogy az utóbbiaknak az ostromzár következtében nincs információjuk Camillus véleményéről, akcióiról. Ezt a kommunikációs szakadékot Livius is kiemeli az események bemutatásakor. Roth ismerteti néhány olyan helyzetet a második pun háború idejéből, amikor konfliktus származott abból, hogy a felelős tisztségviselő távol volt az esemény helyszínétől, nem lehetett vele gyorsan kapcsolatot teremteni. Minden esetben arról van szó, hogy az állami eljárások szokásos („alkotmányos”) gyakorlata egy veszélyhelyzet miatt nem kivitelezhető a megfelelő módon. Ez a távollét igazolhatta azt, hogy a szokásos, jogszerű eljárástól eltérjenek, még akkor is, ha annak tudatában voltak.

A Capitoliumon tartózkodók tehát a szükséghelyzettel igazolható módon kötötték meg a szerződést a gallokkal (akik számára indifferens és nem ismert volt Camillus dictatori hatalma). Camillus megjelenése és az, hogy az ő nagyobb hatalma miatt érvénytelen a szerződés, feszültséget teremt a szövegben. Livius ráadásul itt nem is Camillust beszélgeti, hanem a narrátor ismerteti a szituációt, amely voltaképpen állásfoglalás nélkül oldódik meg, már ami az „alkotmányos” kérdést illeti. Más, hasonlóan éles helyzetben Livius/narrátor megnyilatkozik, tulajdonképpen eldönti, melyik verzió a helyes; igaz minden esetben birtokolja a retrospektív helyzet előnyeit. Azzal, hogy Livius eldöntetlenül hagyja a váltságdíjjal kapcsolatos politikai hatalmi kérdést, voltaképpen az olvasót ösztönzi arra, hogy önmagában eldöntse a kérdést. Az olvasó ilyenfajta bevonásának módszerét (amelyet egyébiránt *Dennis Pausch* elemzett behatóan) Livius máshol is használja. Az olvasónak kell összehasonlítani, értelmezni, ítélni és eldönteni, hogy az adott esemény vagy személy a történeti példák rendszerében a követendő (jó) vagy kerülendő (rossz) rovatba kerüljön.

Ehhez persze a történetíró kulcsokat adhat meg a szövegben. A gallok kifejezett vonakodása abban, hogy elismerjék a római érvet Camillus nagyobb hatalmát illetően, áll szemben a másik oldal hallgatásával. S valóban, Livius később sem érvényesíti egyértelműen, hogy Camillus fellépése igazolhatatlanná tenné a másik verziót. Jól-

lehet a gall támadással és a váltságdíjjal kapcsolatosan – mint láttuk – többféle történeti hagyomány létezett, ami magyarázhatná ezeket a jelenségeket, mégis inkább arra lehet gyanakodni, hogy a szituáció bemutatását a Kr. e. I. század vitái, ellentétei befolyásolták.

A szöveg az államberendezkedés változásának időszakában élő kortárs olvasókhöz szól, akik minden bizonnyal intenzíven gondolkodtak a politikai hatalom és hatáskörök kérdésein, s Livius olvasván azon is, vajon igaza volt-e Camillusnak. A lezárásban Roth azt is hangsúlyozza, hogy itt a történeti múlt bemutatásának irányadó, normatív verziójának kérdése is felmerül. E kérdéskörben ő is (mint számos kutató) párhuzamba állítja Livius szövegét és az Augustus forum feliratainak múltképét, megállapítva, hogy a váltságdíj érvényességével kapcsolatos kérdés a nyilvános politikai vita intézményének maradványa, ami Rómában Livius korában veszni látszott.

Roth utóbbi írásával azonos évben jelent meg *Beatrice Poletti* tanulmánya, amely azonban nem Livius szövegét teszi vizsgálódásának tárgyává. A kanadai Queen's University kutatónője *Az imák hatóereje. M. Furius Camillus legendája Dionüsziosz Halikarnasszeusznál* című tanulmánya azt az eseményt választja tárgyául, amikor Camillust száműzik és az istenek büntetését kérve átkot mond a városra. Ez a momentum azonban csak a hagyomány egyik – vélhetően későbbi – ágában található meg, például a Kr. e. I. században alkotó halikarnasszoszi Dionüsziosznál (Dionüsziosz Halikarnasszeusz). A többi forrásban Camillus imáját az ókori szerzők – olykor kimondva is – Akhilleusz híres imájának mintájára írják le, Dionüsziosz verziója azonban nem a homéroszi mintát követi. Camillus nem azt kéri, hogy hiányozzék polgártársainak, hanem egyenesen elkerülhetetlen bosszút kér az istenektől.

Dionüsziosznál Camillus különleges kapcsolatban áll az istenekkel: olybá tűnik, mintha imáival tudná befolyásolni azok akaratát. Dionüsziosznál mind Veii, mind Róma bukásában nagyobb szerepet kap az isteni beavatkozás, mint Liviusnál; ráadásul Camillus imái szövegszervezésileg is pozícionáltak és persze hatásosak. Mi inspirálhatta Dionüszioszt, hogy az imákat válassza a szöveg szervezésére és feszültségének fokozására?

Poletti véleménye szerint a válasz az ún. átoktáblák (defixiones) szövegében keresendő. Ezeket az utóbbi években Henk Versnel azonosította és rendezte csoportba. Olyan táblácskákról van szó, amelyek az igazságot keresve az isteneket kompenzációra, esetleg bosszúra kérik egy elszenvedett sérelem után. Így például: egy tolvaj juttassa vissza az ellopott javakat, vagy vallja be a bűnét nyilvánosan. Az igazságszolgáltatás nyelvezetét használják, akárcsak Dionüsziosznál Camillus, sőt egyes táblácskák konkrét fordulatai visszaköszönnek a történetíró szövegében. A struktúra, a terminológia és az erős emocionális hangvétel kifejezett párhuzamot mutat az ilyen táblák és Camillus imái között, vagyis a történetíró vallási-mágikus eljárások szövegeit használja fel a narratíva megalkotásához.

A fenti tanulmányoktól némileg eltér *Jürgen Möller* írása, ami egy didaktikai folyóiratban jelent meg még 2014-ben. Möller tanulmánya első felében röviden vázolja Camillus liviusi bemutatását, illetve azt a régóta vizsgált és mindig újra előkerülő kérdést, hogyan viszonyult Livius Augustushoz és az egyeduralomhoz. Bár Möller többször hangsúlyozza, hogy Camillus az ideális államférfit testesíti meg, akit Livius tükörként tartott az első császár elé jelezve, hogy nem kritikátlanul viszonyul a kibontakozó monarchiához, mégis e rövid tanulmány egyik érdeme, hogy nem csupán az ötödik könyvre fókuszál. A tanulmány második felében szóba kerül a hatodik könyv és a Camillus ábrázolás negatív elemei, amelyekre korábban magunk is felhívtuk a figyelmet.

A többi jelen ismertetésben szemlézett íráshoz képest Möller cikke annyiban különleges, hogy egy a latin tanításával foglalkozó folyóiratban jelent meg, ennél fogva didaktikai szempontból tekint a szövegre. Ez a szempont jószerivel a tanulmány végén kristályosodik ki, amikor példákkal, ötletekkel és kérdésekkel segíti a latintanárokat a szövegek feldolgozásában. Camillus története ugyanis remek példa a polgári egyetértés vagy széthúzás, a kiemelkedő államférfiak pozíciója egy közösségben, emberek és istenek viszonya és más kérdések feldolgozására.

A fenti írások jól rávilágítanak arra, hogy a forrásokból volta-képpen lehetetlen kihámozni, mi is történt a Kr.e. 4. század elején

Rómában. Nem a történeti hitelesség vizsgálatáról van szó bennük, hanem inkább kulturális emlékezetről, hagyományról és ókori historiográfiáról. A forrásokkal kapcsolatban felvetődő kérdések megválaszolására tett kísérletek inkább a római történetírás kulisszatitkaira világítanak rá. Arra, hogyan írták meg történelmüket, hogyan (re)konstruálták múltjukat a rómaiak.

Gwynaeth McIntyre: *Camillus as Numa: religion in Livy's refoundation narratives* (Camillus mint Numa: a vallás Livius újraalapítás elbeszéléseiben). *Journal of Ancient History* 6/1 (2018) 63–79.

Jürgen Möller: *Romulus ac parens patriae conditorque alter urbis: die Camillus-Darstellung als Kommentar zur Errichtung des Prinzipats* (Romulus, a haza atyja és a Város második megalapítója: a Camillus ábrázolás mint a kommentár a principatus létrehozásához). *Der altsprachliche Unterricht* 57 (2014): 36–41.

Beatrice Poletti: *The Agency of Prayers: The Legend of M. Furius Camillus in Dionysius of Halicarnassus* (Az imák hatóereje. M. Furius Camillus legendája Dionüsziosz Halikarnasszeusznál). *Greek, Roman and Byzantine Studies* 60 (2020) 360–386.

Ulrike Roth: *The Gallic Ransom and the Sack of Rome. Livy 5.48.7-8*. (A gall váltságdíj és Róma kifosztása). *Mnemosyne* 71 (2018) 460–484.

Ulrike Roth: *Was Camillus Right? Roman History and Narratological Strategy in Livy 5.49.2*. (Igaza volt-e Camillusnak? A római történelem és elbeszélési stratégia Livius 5.49.2-ben). *Classical Quarterly* 70/1 (2020) 212–229.

Takács Levente